

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз стану та тенденцій розвитку інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості. Сформовано основні напрямки і визначено загальні показники аналізу інноваційних процесів на підприємствах галузі. Розроблено систему заходів для підвищення ефективності діяльності вітчизняних виробників харчової галузі.

The analysis of the state and progress of innovative activity of enterprises of food retail industry trends is conducted in the article. Basic directions are formed and the general indexes of innovative processes analysis on the enterprises of industry are certain. The system of measures for the increase of efficiency of domestic producers activity of food industry is developed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах переходу економіки на інноваційну модель розвитку значно зростає роль системного та своєчасного аналізу інноваційної діяльності підприємства. Метою аналізу інноваційної діяльності постає обґрунтування найбільш ефективних напрямів її діяльності, інноваційних програм і проектів підприємства.

Основними завданнями аналізу є [1, с. 279]:

- визначення відповідності фінансового стану підприємства його цільовим параметрам щодо інноваційного розвитку;
- оцінка спроможності до інноваційного розвитку;
- вибір інноваційних проектів;
- оцінка показників інноваційної діяльності;
- виявлення невикористаних резервів ефективності інноваційної діяльності;
- оцінка впливу інноваційних рішень на фінансові результати діяльності підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідження методологічних аспектів аналізу та оцінки інноваційної діяльності залишається одним із найважливіших економічних проблем сучасної наукової спільноти. Розглядом цього питання займалися відомі вітчизняні та закордонні вчені: В. Беренс, П. Хавранек [2], Г. Бірман, С. Шмідт [3], М. Джонк, Л. Гітман, А. Гойко [4], П. Завлін [5], А. Савчук, С. Ільєнкова [6], Н. Краснокутська [7], С. Ілляшенко [8], Е. Кирилова та ін. У своїх працях зазначені дослідники розкривають сутність, види і особливості сучасної моделі інноваційного розвитку економіки, методи оцінки інноваційної діяльності, інструменти й важелі державної політики підтримки інноваційних проектів, основні аспекти формування чинного механізму інноваційного розвитку підприємства.

Статистика інноваційної діяльності в Україні з'явилася в 1994 році і активно розвивається як у методологічному, так і практичному плані. Перший етап становлення можна розглядати як спробу адаптації підприємств до нових понять, показників і нового напрямку статистичних досліджень. Характеризуючи другий етап, слід зазначити, що він постає етапом перетворення і включає характеристики розвитку і стратегію інноваційної діяльності, механізми відслідкування новітніх науково-технічних досягнень і технологічного обміну, основні труднощі й перешкоди на шляху інновацій і результатів інноваційної діяльності. Провідні спеціалісти з менеджменту інноваційної діяльності рекомендують

застосовувати такі інформаційні звітності для аналізу інноваційної діяльності підприємства:

- форма статистичної звітності №1-інновація «Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства»;
- форма статистичної звітності №2-пром. (інновація) «Звіт про інноваційну активність підприємства».

Затвердження статистичної форми №1-інновація «Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства» від 9.10.2003 зобов'язало всі промислові підприємства всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання звітувати про результати своєї інноваційної діяльності перед державними органами статистики щорічно не пізніше 15 лютого наступного року після закінчення фактичного. З метою подолання диспропорцій в отриманні своєчасних статистичних даних (вимірювання рівня інноваційної активності здійснювалось за фактом закінчення року, що створювало певний інформаційний вакуум) наказом №558 від 14 жовтня 2004 року введена в дію форма статистичної звітності №2-пром (інновація) «Звіт про інноваційну активність підприємства». Промислові підприємства усіх форм власності, які займалися технологічними інноваціями, звітують за даною формою починаючи з 1 кварталу 2005 року.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні не існує загальноприйнятої концепції аналізу і оцінки інноваційної діяльності, здатної відобразити основні умови формування ефективного інноваційного підприємства. Залишаються нерозв'язаними питання врахування ринкових вимог щодо побудови цілісної системи комплексного аналізу інновацій, не обґрунтовані достатньо принципи та особливості оцінки ефективності окремих напрямів інноваційної діяльності, не визначені стратегічні складові моніторингу інноваційної діяльності.

Промислове виробництво є однією із найважливіших складових економіки будь-якої країни, яка дозволяє забезпечити її конкурентоспроможність в умовах ринкової економіки. Однією з найбільш динамічних галузей промисловості України є харчова галузь. Вона займає одне з перших місць за обсягом іноземних інвестицій в економіку. У галузь вкладено понад 1,3 млрд. дол. США.

Харчова галузь включає в себе виробництва, що забезпечують населення продуктами харчування. Вона більш ніж інші галузі промисловості пов'язана із сільським господарством, бо отримує від нього основну сировину і входить до складу агропромислового комплексу. Харчова промисловість є не тільки завершальною ланкою виробництва харчових продуктів, а й інтегратором ефективного функціонування всього продовольчого комплексу. А тому проведення комплексного аналізу інноваційної діяльності підприємств харчової галузі дозволить виявити основні тенденції, загрози та стримуючі чинники її розвитку, надасть можливість сформулювати перспективні напрямки підвищення конкурентоспроможності за рахунок інноваційних перетворень.

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного аналізу інноваційної діяльності національних підприємств харчової галузі з визначенням стану та тенденцій розвитку й перспектив подальшого функціонування цього сектора економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харчова промисловість займає друге місце за активністю в галузі інновацій. Однак і вона зазнає негативних змін, пов'язаних із скороченням кількості підприємств, що направляють свої зусилля на отримання економічного ефекту від впровадження інновацій. Починаючи з 2003 року спостерігається щорічне зниження активності у цій галузі в середньому на 17%. Загальна кількість інноваційних підприємств галузі у 2005 році склала 267 проти 432 підприємств у 2003 році та 309 підприємств у 2008 році.

Тільки 23,4% харчових підприємств у загальній кількості промислових підприємств займались інноваційною діяльністю у 2005 р. і лише 12% у 2008 р.

Аналіз динаміки інноваційної діяльності підприємств харчової галузі за 2004 – 2008 рр., представлений в табл. 1, свідчить про тенденцію зменшення кількості виробництв, які впроваджували інновації, та їх частки в загальній кількості промислових

підприємств. Значне підвищення рівня активності підприємств інноваційної сфери спостерігалось у 2007 р., що пов'язано із сприятливими економічними умовами господарювання. Подібна ситуація спостерігається і у галузі машинобудування, хімічній та нафтовій промисловості. Однак кризові явища 2008 року спричинили зниження інноваційної активності підприємств харчової промисловості майже на 11,5%.

Таблиця 1

Кількість підприємств харчової промисловості, які займались інноваційною діяльністю в 2003-2008 роках [9, с.190], [10, с.191], [11, с.328]

Кількість інноваційно-активних підприємств, од.	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Вся промисловість	1496	1359	1193	1118	1472	1397
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	432	334	267	243	343	309
Частка інноваційно-активних підприємств харчової галузі до всієї промисловості (ін.активні підприємства)	28,9	24,6	23,4	21,7	23,3	12,0

Слід зазначити, що в інноваційному розвитку харчової галузі спостерігається активізація інноваційної діяльності великих підприємств, які підтримують свою діяльність фінансовими вкладеннями у проведення досліджень й розробок, залучення підготовлених фахівців з технологій харчової промисловості, здійснення маркетингової роботи й реклами для просування власної продукції. У той же час зменшується кількість підприємств, які спрямовують кошти на придбання новітніх технологій, здійснення технічної підготовки виробництва.

Аналіз основних показників інноваційної діяльності України за галузями промисловості дають можливість зробити висновок, що впровадження нових технологічних процесів мають майже загальну тенденцію до скорочення як по всій промисловості загалом, так і по підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. За даними Держкомстату України значення цього показника по харчовій галузі знизилась у 2006 році на 37% до аналогічного показника 2003 року [9, с.230-233; 10, с.249-253]. Це свідчить про занепадання харчової галузі, адже виробничі потужності є основою формування інноваційного потенціалу її підприємств.

Майже аналогічна ситуація простежується в освоєнні підприємствами цієї промисловості виробництва інноваційних видів продукції: виробництво машин, устаткування, апаратів, приладів у 2003 році втримувалося на позначці 7 одиниць, у 2005 році показник знизився до 1 одиниці, у 2007 році склав – 3 одиниці вироблення нової техніки, а це зниження на 58% від показника 2003 року. Не втішає тенденція до скорочення виробництва товарів масового споживання, кількість освоєння виробництва яких у 2003 році складала 1662 одиниці, у 2005 – вже 580 одиниць і 403 одиниці у 2007 році. Темпи зниження виробництва матеріалів, виробів, продуктів підприємствами харчової галузі у 2007 році проти 2003 року склали 75,8% (знизились на 75,8%). Така ситуація у галузі говорить про низьку зацікавленість виробників у впровадженні інноваційних процесів через брак коштів і наявність ризику їх неповернення.

Обсяг прямих іноземних інвестицій у переробну промисловість України у 2008 році склав 86% до загального обсягу інвестицій у промисловість, в той час як на виробництво

харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів припадає 20,5% (табл. 2).

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції за видами економічної діяльності у 2008 році [11, с.272]

Напрямки інвестицій	Капітал на кінець року, млн. дол. США	Частка у загальному обсязі інвестицій у промисловість, %
Усього інвестиції	35723,4	-
Промисловість, загалом	8056,5	100,0
Переробна промисловість в тому числі:	6928,0	86,0
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1655,5	20,5

У таблиці 3 представлена структура витрат на виробництво продукції харчової галузі.

Таблиця 3

Структура операційних витрат реалізованої продукції та витрати на одиницю реалізованої продукції по харчовій промисловості у 2008 році, % [11, с.114]

	Операційні витрати з реалізованої продукції	Відсотків до загальних операційних витрат					
		Матеріальні витрати	Вартість товарів, придбаних для перепродажу	Амортизація	Витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	Інші операційні витрати
Промисловість, загалом	100	65,8	10,6	3,4	9,0	3,4	7,8
Переробна промисловість в тому числі:	100	77,8	—	2,9	8,0	2,9	8,4
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	100	75,7	—	3,4	7,1	2,4	11,4

Дані таблиці 3 свідчать, що у структурі витрат на одиницю реалізованої продукції по харчовій промисловості 75,7% складають матеріальні витрати. Тому актуальність інноваційних перетворень на підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів значно підвищується в сучасних умовах. Впровадження на таких

підприємствах прогресивних технологічних процесів виробництва продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів, освоєння виробництва нових або вдосконалених видів продукції, проведення комплексної механізації і автоматизації виробництва дозволять значно підвищити ефективність цієї галузі промисловості.

Обсяги інвестицій в основний капітал промислових підприємств України за аналізований період, демонструють тенденцію збільшення інвестиційної активності на підприємствах переробної галузі у період з 2003 до 2008 р. Подібна ситуація простежується і по таким галузях переробної промисловості, як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, видавнича діяльність, хімічна та нафтова промисловість, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, машинобудування. Обсяг інвестицій в основний капітал харчової галузі у 2008 році до показника попереднього року збільшився на 10,99%.

На результати інноваційної діяльності впливає також частка інвестицій за галузями промисловості. Підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів щорічно в середньому вкладають до 18,8% загальних інвестицій в основний капітал. Це свідчить про наявність досить високого потенціалу галузі і можливостей для підвищення ефективності інноваційної діяльності.

За рівнем інвестицій виробники харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів займають лідерську позицію. Питома вага інвестицій підприємств харчової галузі складає в середньому 18,8% щорічно.

У 2003 році інвестиції в основний капітал харчової галузі склали 4109 млн. грн. у фактичних цінах (20,83% від загальної кількості інвестицій у промисловості), у 2005 році – 64,18 млн. грн. (18,83%), у 2008 році – 13130 млн. грн. (17,1%).

Подібну ситуацію можна простежити і в оцінці індексів інвестицій в основний капітал за видами промислової діяльності, представлені в таблиці 4. Обсяги інвестування основного капіталу підприємствами харчової галузі щорічно зростає в середньому на 19%, що говорить про позитивну тенденцію.

Таблиця 4

Індекси інвестицій в основний капітал галузі виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (відсотків до попереднього року) [11, с.214]

Напрямки інвестицій	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Промисловість, загалом	124,6	124,9	104,1	115,3	127,0	94,7
Переробна промисловість в тому числі:						
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	128,5	107,9	109,6	119,5	127,5	90,4

Серед основних джерел фінансування інноваційної діяльності у харчовій промисловості у базовому році можна назвати власні кошти виробників – 78%, кредитні кошти – 20%, інші джерела – 2%.

Дані таблиці 5 демонструють, що питома вага державних коштів є дуже низькою – менше 1% (0,25% у 2003 році та скорочення до 0,16% у 2007 році). Однак питома вага власного фінансування стрімко зростає з 60% у 2003 році, до 70% у 2005 році і майже до 80% у базовому році.

Фінансування інноваційних процесів коштами вітчизняних та іноземних інвесторів на підприємствах харчової галузі постійно скорочується: з 4,94% у 2003 році до 0,03% у базовому при фінансуванні вітчизняних інвесторів, з 16,67% у 2003 році до 0,30% у 2007 році при фінансуванні іноземними інвесторами.

Слід помітити, що частка кредитного фінансування при здійсненні інноваційної діяльності збільшується майже кожного року майже з 18,5% у 2003 проти 20,19% у 2007 році.

Низький рівень інвестування інноваційної сфери державними органами супроводжується щорічним зниженням частки ВВП у фінансуванні наукових та науково-технічних робіт, що демонструють дані таблиці 6.

Іноземні інвестори проявляють неабияку зацікавленість у фінансуванні інноваційних заходів – частка підприємств з іноземного джерелом фінансування у 2007 році порівняно з 2003 роком збільшилась майже на 44%.

Таблиця 5

Групування джерел фінансування інноваційної діяльності у харчовій промисловості (у фактичних цінах, млн. грн.) [10, с.224, 226, 228]

Джерело фінансування ІД	2003		2004		2005		2006		2007	
	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
власні кошти	335,91	59,54	417,18	60,26	713,81	69,54	736,30	90,0	1353,81	78,29
держбюджет	1,39	0,25	—	—	1,86	0,18	—	—	2,83	0,16
місцеві бюджети	0,02	0,00	—	—	—	—	—	—	—	—
позабюджетні фонди	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
кошти інвесторів:	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
вітчизняних	27,85	4,94	4,45	0,64	8,29	0,81	1,42	0,18	0,55	0,03
іноземних держав	94,03	16,67	25,19	3,64	97,62	9,51	—	—	5,14	0,30
кредити	104,37	18,50	175,10	25,29	204,88	19,96	73,15	9,03	349,15	20,19
інших джерел	0,63	0,11	16,41	2,37	—	—	—	—	17,85	1,03
Усього	564,18	100	692,33	100	1026,46	100	810,89	100	1729,34	100

Аграрний сектор України і досі залишається в кризовому стані. Унаслідок неефективного використання своїх аграрних потенційних можливостей Україна значно відстає за показниками продуктивності сільського господарства від розвинутих європейських держав, які значно програють у якості сільськогосподарських земель. До основних проблем приєднується диспаритет цін на сільськогосподарську й промислову продукцію, нестабільна політична ситуація, постійне зростання цін на нафтопродукти. Ціни на паливо та мастило значно впливають на формування цін реалізації сільськогосподарської продукції.

Їх постійне збільшення призводить до коливання цін на ринку сільгосппродукції і, як

наслідок, до росту цін виробників харчової продукції.

Таблиця 6

Частка ВВП України у фінансуванні наукових та науково-технічних робіт [11, с.29, 330]
(у фактичних цінах; млн. грн.)

	2003		2004		2005		2006		2007		2008	
	млн. грн.	% до ВВП	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Валовий внутрішній продукт	267344	100	345113	100	441452	100	544153	100	720731	100	949864*	100
Фінансування наукових та науково-технічних робіт в тому числі:												
за рахунок держбюджету	3597,4	1,35	4251,7	1,23	5160,4	1,17	5164,4	0,95	6149,2	0,85	8024,8	0,84
	1070,7	0,40	1449,5	0,42	1711,2	0,39	2017,4	0,37	2815,4	0,39	3909,8	0,41

У таких умовах чітка стратегічна орієнтація вітчизняних виробників стає необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності української продукції, а інноваційна діяльність постає єдиною можливою складовою прогресивного розвитку. Вітчизняне сільськогосподарське виробництво потребує оновлення та підвищення продуктивності наявних агротехнічних ресурсів, зменшення капіталомісткості нової збиральної техніки, а також забезпечення високоякісного збирання врожаю навіть у несприятливих природно-кліматичних умовах.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про активну державну підтримку виробників сільськогосподарської продукції, надання дотацій аграрному сектору, що включає в себе пряме субсидування. В той час як частка державної підтримки у вартості сільськогосподарської продукції розвинених країн складає в середньому від 25-75%, українські виробники сільгоспсектору не отримують дотації через брак державних коштів. Відсторонення держави від виконання стабілізаційних функцій в управлінні аграрним сектором економіки в процесі переходу України до ринкових відносин спричинило значне скорочення посівних площ, зниження їх продуктивності і, як результат, – падіння ефективності виробництва. Низькі показники використання земельних ресурсів наряду з проблемами нерозвиненості ринку землі значно впливають на загальні темпи розвитку агропромислового комплексу в цілому і харчової галузі зокрема.

Недосконалість законодавчої бази у сфері інноваційної діяльності, у сфері охорони інтелектуальної власності, відсутність ефективних стимулюючих механізмів з боку держави стримують інноваційний розвиток промислових виробників. Не дивлячись на наявність основних пільг для інноваційних підприємств у відповідності до закону «Про інноваційну діяльність» [12] на практиці реалізації його положень перешкоджають проблеми фіскального збалансування. Статті 21 і 22 цього закону, що визначають умови пільгового оподаткування і особливості митного регулювання, призупинено на підставі Закону № 2505-IV (2505-15) від 25.03.2005 р. Скорочення витрат бюджету на підтримку інноваційної сфери за рахунок механізму пільгового оподаткування знижує стимулювання інноваційної діяльності підприємств хлібобулочної галузі. Таким чином, розвиток інноваційної діяльності на підприємствах харчової галузі є досить нерівномірним і потребує значної підтримки з боку державних структур і органів місцевого самоврядування.

Висновки і перспективи подальших розробок. Для підвищення ефективності інноваційної діяльності вітчизняних виробників харчової галузі пропонуємо таку систему заходів:

1. Необхідність вдосконалення законодавчої бази у сфері інноваційної діяльності, в сфері

охорони інтелектуальної власності, введення стимулюючих податкових статей для активізації інноваційних перетворень у галузі.

2. Розробка ефективної системи податкових пільг для інноваційних підприємств, надання їм адресного субсидування. Звільнення від оподаткування частини прибутку (за умови повного використання амортизаційних коштів), що спрямовується підприємствами галузі на відновлення, модернізацію і технічний розвиток обладнання, надасть можливість підприємствам провести технічне переоснащення галузі.
3. Запровадження спеціальних державних фондів фінансування науково-технічних і інноваційних програм, збільшення видатків у бюджетній системі на інноваційні впровадження.
4. Сприяння інноваційному розвитку галузі за рахунок створення галузевих фондів фінансування інноваційної діяльності.
5. Спрощення митної системи, зниження мита на ввезення технічного обладнання для інноваційних підприємств.
6. Збільшення частки державної підтримки у вартості сільськогосподарської продукції, надання дотацій сільгоспвиробникам, прискорення процесів повернення ПДВ.
7. Здійснення підтримки аграрного комплексу нашої держави через формування програм компенсації вартості машин та техніки, отримання пільгових відсоткових банківських ставок. Вітчизняне сільськогосподарське виробництво потребує оновлення та підвищення продуктивності наявних агротехнічних ресурсів, зменшення капіталомісткості нової збиральної техніки, поповнення і оновлення парку машин, створення необхідних площ (сховищ) для зберігання сільгосптехніки, а також забезпечення високоякісного збирання врожаю навіть в несприятливих природно-кліматичних умовах.

Таким чином, перехід підприємств харчової галузі на інноваційну модель розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності продукції, утримання стійких ринкових позицій стає основним стратегічним завданням їх функціонування і розвитку. В якості подальших розробок пропонуємо формування методики оцінки інноваційної діяльності з урахування галузевих особливостей підприємств-виробників харчової продукції.

Література

1. Волков О. І. Економіка і організація інноваційної діяльності: [підр.] / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 662 с.
2. Беренс В. Руководство по оценке эффективности инвестиций: / В. Беренс, П. Хавранек; [пер. с англ.]. – М.: ОЗТ «Интер-Эксперт», «ИНФРА-М», 1995. – 528 с.
3. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов / Г. Бирман, С. Шмидт; [пер. с англ., под ред. Л. П. Белых]. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 631 с.
4. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М.: Дело, 1997. – 651 с.
5. Завлин П. Н., Инновационная деятельность в условиях рынка / П. Н. Завлин, А. А. Ипатов, А. С. Кулагин. – СПб.: Наука, 1994. – 325 с.
6. Инновационный менеджмент: [учеб. для вузов] / С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохбер, С. Ю. Ягудин и др.; [под ред. С. Д. Ильенковой]. – М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1997. – 327 с.
7. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент: [навч. посіб.] / Н. В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
8. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: [навч. посіб.] / С. М. Ілляшенко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
9. Наукова і інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2005. – 456 с.
10. Наукова і інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2009. – 502 с.
11. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: Консультант, 2009. – 614 с.
12. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – 266 с.